



numismatisk rapport 168

Meddelelser fra Dansk Numismatisk Forening



Inflation og hovedregning

Afslag på mønter med stemplerne til Carl Johans norske kastepenge 1818

Kongeparret på nye brønddæksler i København

December 2025

Inflation og hovedregning

96 er et godt tal. Det kan deles med 2, 3, 4, 6, 8, 12, 16, 24, 32 og 48. Til sammenligning kan 100 kun deles med 2, 4, 5, 10, 20, 25 og 50. Det var derfor ikke så tosset, når daleren (i forskellige udgaver) i Danmark fra 1619/1625 til 1874/1876 var delt i 96 skilling. Det gav mulighed for at præge mønter i værdierne 1, 2, 3, 4, 6, 8, 12, 16, 24, 32 og 48 skilling, som alle stod i et let omregneligt forhold til daleren.

Det er samme logik, der gjorde, at det gamle engelske møntsystem med 1 pund = 20 shillings = 240 pence faktisk ikke var så svært at regne med, som det ellers lige umiddelbart ser ud til. Ellers havde det nok heller ikke overlevet i over 1000 år, indtil det i 1971 blev afløst af pundets inddeling i 100 new pence.

En 8-skilling er ikke altid 8 skilling værd

En gang imellem gik der imidlertid kuk i systemet. Det skyldtes naturligvis inflationens stygge spøgelse. Så var det en fordel at være skrap til matematik og hovedregning! Lad os som eksempel tage Christian IV's 8-skilling (Hede 1978, s. 164-167).

I ældre tider var mønterne lavet af ædelmetal, og mængden af ædelmetal i hver mønt var bestemmende for dens værdi. Siden 1572 var speciedaleren i Danmark lig 64 skilling. Speciedaleren var datidens internationale valuta, og den holdt en stabil vægt og lødighed. Derimod havde småmønterne en dårligere sølvstandard. Folk vægrede sig ved at tage dem til pålydende, og prisen på en speciedaler regnet i skilling steg. I 1602 blev den officielt sat til 66 skilling, 1609 til 68, 1610 til 74, 1616 til 80, 1618 til 84, før den i 1619/1625 endte på 96, efter i 1624 at have været på 100 skilling (Hede 1978, s. 164).

Af Jens Christian Moesgaard

Tak til Jan Bendix og Birger Bentsen for billeder af mønter.

Mønter vises i ca. 120%



*Christian 4, 8 Skilling 1608.
Hede 93A, Sieg 54.2.*



Christian 4. 8 Skilling ($1/16$) 1619.
Hede 110, Sieg 56.

Christian 4. 8 Skilling ($1/16$) 1620.
Hede 114, Sieg 57.



Christian 4. 2 Skilling ($1/32$) 1619.
Hede 112, Sieg 32.

8-skillingen var blevet udmøntet i store mængder med årstal 1606-1609 (Hede 93, 96). Man var blevet vant til at regne som $1/8$ daler. Derfor fulgte dens kurs med daleren opad og blev i 1609 sat op til 8,5, i 1610 til 9,25 og i 1616 til 10 skilling. Men man prægede ikke nye 8-skillingen efter 1609, og på de gamle stod der stadig skrevet 8 skilling på mønterne, selvom de nu var noget andet værd. I 1618 og 1619 fulgte 8-skillingen ikke med dalere kurs op – den blev ved med at have værdien 10 skilling. Den kom derfor til at gælde henholdsvis $10/84 = 5/42$ og $10/96 = 5/48$ daler. Ikke just pæne brøker!

I mellemtiden begyndte man i 1619 at præge nogle nye såkaldte kroneskillingen, som der gik 64 af på daleren. 8-kroneskillingen var således $1/8$ daler. Kronen var 1,5 daler, derfor var 8-kroneskilling $1/12$ krone, og derfor stod der ud over 8 skilling også 12 på mønten (Hede 110). Men allerede i 1620 kom der nogle andre, lidt lettere kroneskillingen til 96 pr. daler. Her gjaldt 8-kroneskillingen altså $1/12$ daler eller $1/18$ krone, hvorfor der ved siden af 8 skilling stod 18 på mønten (Hede 114). I 1622-1625 prægede man nogle nye 8 skillingen med mindre vægt (Hede 122, 133).

For at gøre forvirringen total blev 8-skillingen ved snering af møntvæsenet i 1625 nedsat til $6\frac{2}{3}$ skilling = $5/12$ daler (Hede 1978, s. 166). Og det er kun de officielle kurser, markedet havde også sin mening om sagen.... Den nye kurs var OK for de forringede 8-skillingen præget efter 1620, men for de ældre bedre stykker var den for lav, så det kunne bedre betale sig at smelte disse gamle gode mønter ned.

Og snart begyndte man at præge nye 8 skillingen, som der stod 8 skilling på, og som var 8 skilling værd (Hede 141). Så skulle man holde styr på at skelne mellem gamle 8-skillingen, der skulle smeltes ned, halvgamle, der gik for $6\frac{2}{3}$ skilling og nye, der gik for 8 skilling. Det var ikke nok blot at læse værdibetegnelsen på mønten for at kende dens



Christian 4. 8 Skilling 1622.
Hede 122, Sieg 58.

Christian 4. 8 Skilling 1624.
Hede 133, Sieg 59.

Christian 4. 8 Skilling 1630.
Hede 141, Sieg 60.

værdi. Mønterne havde heldigvis ret forskellige design, hvilket hjalp med at finde den rette værdi!

Hvor meget er en sekstendedel?

Hos hertugerne på Gottorp Slot i Slesvig og de schauenburgske grever i Pinneberg tæt ved Hamborg gav inflationen sig et andet udtryk. Her var speciedaleren var omkring år 1600 delt i 32 skilling efter lybsk møntregning (1 skilling lybsk var således lig 2 skilling dansk). Den populære skillemønt dobbeltskillingen var derfor $\frac{1}{16}$ daler, og det var den værdi, der stod på mønten i form af tallet 16 midt på bagsiden. Den blev af gottorperne præget hvert år 1593-1609 (Sieg 6.1-6.8). Men også her rasede inflationen, og i 1614 og 1615 prægede man mønter med den noget mindre mundrette værdibetegnelse $18\frac{1}{2}$ midt på bagsiden for $\frac{1}{8}\frac{1}{2}$ daler (Sieg 5.1 og 5.2) – det vil sige en daler på 37 skilling lybsk, der svarer til de 74 skilling dansk, der var gældende i Danmark fra 1610.

I Pinneberg-grevernes møntsmedje i Altona prægede man $\frac{1}{16}$ daler 1608-1611 (Sømod 3731-32) og $\frac{1}{18}\frac{1}{2}$ daler 1611-1616 (Sømod 3733, 3737). Der findes også en $\frac{1}{21}$ daler (Sømod 3750) uden år, men med grev Ernst' fyrstetitel, som han fik i 1620. Det svarer til en daler på 42 skilling

Johan Adolf. Dobbelt-Skilling
($\frac{1}{18,5}$ Rigsdaler) 1614 og 1615,
Slesvig. Sieg 5.1, 5.2.





*Johan Adolf. Dobbelt-Skilling
($\frac{1}{16}$ Rigsdaler) 1597, Slesvig.
Sieg 6.2.*

*Hertug Frederik 3. Dobbelt-Skilling
($\frac{1}{16}$ Rigsdaler) 1617, Slesvig.
Sieg 7-2.*

lybsk. Hverken $\frac{1}{18}^{\frac{1}{2}}$ eller en $\frac{1}{21}$ er særligt brugervenlige brøker.

Mærkværdigvis gik man i Gottorp og Pinneberg i 1615 henholdsvis 1616 tilbage til tallet 16 (Sieg Johan Adolf 6.9, Frederik III 7.1-7.2; Sømod 3738, 3741, 3748, 3779), men disse mønter var tydeligt mindre end de fine store dobbeltskillinger fra før inflationen, så de har nok ikke helt levet op til, at 16 styk skulle have samme sølvindhold som en daler. Så enten havde man en skæv brøk, som var (nogenlunde) ærlig, eller også havde man en fin brøk, som ikke passede i virkeligheden. I begge tilfælde skulle der en del matematiske mellemregninger til, før pengene stemte.

Også hertug Hans den Yngre af Sønderborg lod præge dobbeltskillinger med værdiangivelsen 16. Det skete i 1604 og 1618-20 (Jensen 1, 5-8). Men i 1618-19 lod han også præge dobbeltskillinger med værdiangivelsen DS på bagsiden (Jensen 3-4). Så var man ude over problemet med brøker. Han var ikke den eneste, der gjorde det. DS ses allerede før inflationskrisen i Pommern (Saurma 2570) og Meklenborg (Saurma 1959), men bliver meget populær under inflationskrisen, såsom i bispedømmet Ratzeburg (Saurma 1939-40) og hertugdømmet Lauenborg (Saurma 1938 (1937 med "16")).

I 1623 begyndte Gottorphertugen (og andre nordtyske møntherrer med ham, blandt andre Alexander af Sønderborg, Jensen 29, og Christian IV i Glückstadt Hede 170 med Fortuna på bagsiden) at præge en ny slags

*Philip Julius 1592-1626. Dobbelt
Skilling 1609 Pommern.
Saurma 2570.*

*Johan den Yngre. Dobbelt-Skilling
1619, Sønderborg. Sieg 12.*





$\frac{1}{16}$ daler med portræt på forsiden og midterindskriften XVI / REIS / DAL på bagsiden (Sieg Fr. III 7, Chr. Alb. 3). Det betyder ikke 16 rigsdaler, men $\frac{1}{16}$ rigsdaler. I mellemtiden var imidlertid også i Slesvig-Holsten ramt af den store tyske inflation i Kipper- og Wipper-perioden i starten af 30-årskrigen. Daleren blev nu regnet til 48 skilling lybsk, så en $\frac{1}{16}$ daler var ikke længere en dobbeltskilling, men en tre-skilling.

*Christian 4. $\frac{1}{16}$ Daler (3 Skilling Lybsk)
Glückstadt. Hede 170, Sieg 169.*

*Hertug Frederik 3. $\frac{1}{16}$ Rigsdaler
1648 Slesvig. Sieg 7.8.*

*Christian Albrecht. $\frac{1}{16}$ Rigsdaler
1671 Slesvig. Sieg 3.3.*

En daler er ikke altid en daler

Når det nu var så svært at få det hele til at stemme, måtte man finde på noget nyt. Småmønterne levede stadigvæk ikke helt op til den standard, som de burde have, og folk begyndte at kræve nogle ekstra skillinger (den såkaldte opgæld) for at veksle en speciedaler. Men man havde jo besluttet sig for, at daleren skulle være 96 skilling – så derfor begyndte man at regne med flere forskellige dalere: Speciedaleren var det dalerstykke, som man rent faktisk prægede som en fysisk mønt, og som fulgte den internationale standard.

Kronemønten var krone-stykker = 4 mark = 64 skilling samt dens underinddelinger – men da 1,5 krone ikke helt levede op til speciestandard, var den lidt mindre værd. Kurantdaleren var en regne-enhed, der svarede til 96 skilling i småmønt, som var dårligere end både specie- og krone-mønt. Opgælden steg lidt efter lidt, og til sidst var den på 24 skilling. En speciedaler var således ikke længere 96 skilling, men i virkeligheden 120 skilling – det er derfor, at dette værdi-forhold blev anvendt i Norge som den officielle inddeling af daleren efter skilsmissen fra

Danmark i 1814, og derfor der på den første norske krone 1875 stod dobbeltværdien 1 krone/30-skilling.

I Sverige var det endnu vildere. Her delte man siden 1593 daleren op i 4 mark à 8 öre, men der skete det samme som i Danmark, og snart var riksdaleren (præget efter international standard) 1,5 svenske dalere (daleren i mindre mønter) værd. Men i Sverige herskede stor sølvmangel. Derimod havde man store kobberforekomster, og i 1624 påbegyndtes en stor udmøntning af kobbermønter. Snart begyndte folk at kræve opgæld for at veksle kobbermønter til sølvmønter, og der opstod to valutaer: daler sølvmønt (=den gamle daler svensk) og daler kobbermønt. Fra 1665 var forholdet mellem de to 1:3. Forvirringen blev imidlertid total, da man også i vid udstrækning anvendte kobber til at præge mønter i valutaen daler sølvmønt. Man havde således 1 öre s.m. og 1 öre k.m., som begge var præget i kobber, men den ene var tre gange så tung og tre gange mere værd end den anden. Og man prægede selv store enheder på flere daler sølvmønt i kobber i form af store tunge kobberplader, der kunne veje flere kilo! Det havde datidens befolkning nok helt styr på, men det er nogle gange svært at forklare til nutidens universitetsstuderende! Og intet under, at Sverige blev det første land i Europa til i 1661 at udstede pengesedler! Som folk selvfølgelig heller ikke stolede på, hvorefter de også sank i kurs i forhold til metalmønterne... Det var heller ikke let i gamle dage!

Litteratur

Hede, Holger, *Danmarks og Norges mønter*, 3. udgave, København 1978.

Jensen, Jørgen Steen, *Hertug Hans den Yngre*, Sønderborg 1971.

Saurma-Jeltsch, Hugo von, *Die Saurmasche Münzsammlung*, Berlin 1892.

Siegs Møntkatalog, Norden, årgang 2017, København 2016.

Sømod, Jørgen, *Mønter fra Slesvig & Holsten 1460-1923*, Frederiksberg 2012.